

Gemeente Amsterdam

Bureau Monumenten & Archeologie

Het Sint Nicolaas Lyceum, klooster en kapel – een waardestelling

26 juli 2011

Introductie

BMA heeft in opdracht van projectbureau Zuidas Amsterdam een waardestelling geschreven van het Sint Nicolaaslyceum en de daarbij behorende klooster en kapel. De aanleiding hiervoor is een verzoek van enkele organisaties tot het starten van de procedure van aanwijzing van het complex tot gemeentelijk monument. De waardestelling is nodig om in de besluitvorming over het al dan niet aanwijzen van het complex de monumentale waarden van het complex mee te laten wegen, naast aspecten als gebiedsontwikkeling, exploitatiemogelijkheid, afspraken met derden, enz.. De waardestelling is gebaseerd op een uitvoerige beschrijving van het complex, die in gaat op de cultuurhistorische kenmerken van zowel het complex als geheel als van de drie gebouwen afzonderlijk.

Inhoud

Samenvatting: een modern rooms katholiek scholencomplex	3
Waardestelling: de cultuurhistorische waarden van het St. Nicolaascomplex	3
Beschrijving	7
- Stedenbouwkundige context	7
- Geschiedenis van het complex op hoofdlijnen	8
- Het Sint Nicolaaslyceum	9
- Klooster	16
- Kapel	20
- Cultuurhistorische context	23
Bronnen	24
Colofon	24

Samenvatting: een modern rooms katholiek scholencomplex

Het Sint Nicolaascomplex dateert van 1960 en is in overeenstemming met de moderne stedenbouwkundige opvattingen van die tijd vrij geplaatst in de groene uitloper van het Beatrixpark. Het complex maakt deel uit van de Prinses Irenebuurt dat is aangelegd op basis van het plan Zuideramstelkanaal uit 1940. De architect Lau Peters (1900-1969) bracht de verschillende functies in afzonderlijke gebouwen onder en maakte voor het geheel een stedenbouwkundige opzet. Daarbij stemde hij de hoogte af op de nabijgelegen Princesseflat aan de Beethovenstraat aan de ene kant, maar hij liet aan de andere kant het park zoveel mogelijk in zijn waarde. De bundeling van een schoolgebouw, klooster en kapel in een ensemble staat in een lange rooms katholieke traditie, waarbij de kloosterbroeders en –zusters gehuisvest zijn bij de school waar zij onderwijs geven. Architectonisch bestaat er een groot contrast tussen de strakke, sober vormgegeven schoolgebouwen met de van veel glas voorziene gevels en het klooster en de kapel, die plastischer van vormgeving zijn met gevels van respectievelijk baksteen en met terranova afgewerkt beton. In de schoolgebouwen is de asymmetrische draagconstructie van beton benut voor een open ruimtewerking en een sterke wisselwerking tussen de verschillende ruimtes. Scheidingswanden zijn zo transparant mogelijk gehouden. Kenmerkend voor het schoolinterieur is het contrasterend materiaal- en kleurgebruik van schoonmetselwerk in de hal en de vide en de overwegend wit geverfde lokalen en gangen. De oorspronkelijk indeling van de ruimtes is vrijwel overal intact gebleven. Weliswaar is de hoofdingang sterk gewijzigd en zijn in veel gangen en lokalen systeemplafonds aangebracht, de oorspronkelijke indeling en vormgeving is nog vrijwel overal intact gebleven. Het als een hoogbouw vormgegeven klooster met een stapeling van functies is typologisch uitzonderlijk. De speciaal voor dit gebouw ontwikkelde baksteen van de gevels is uitsluitend als bekledingsmateriaal gebruikt. Dat is te zien aan de stootvoegen in het metselwerk die niet verspringen. In de plaatsing en vorm van de ramen zijn de achterliggende functies van de vertrekken te herkennen. De indeling van de verdiepingen, met gemeenschappelijke voorzieningen op de eerste twee verdiepingen en zit en slaapvertrekken op de overigen, zijn als gevolg van opeenvolgende functieveranderingen gewijzigd. De indeling van de zesde verdieping is nog geheel intact. De oorspronkelijk toegepaste materialen als staal voor de raamkozijnen, tegelwerk, het hout van de deuren en het natuursteen voor de vensterbanken zijn nog aanwezig. De kapel heeft een cirkelvormig plattegrond en bestaat uit twee lagen met onder de door muurtjes gescheiden ruimtes voor de oefenaltaren en boven de eigenlijke kapel met een altaar in het centrum. In de architectuur maakte Peters een sterk contrast tussen de transparante onderverdieping en de gesloten, uitkragende bovenlaag van het met terranova afgewerkt beton. De vierkante, diepliggende raamopeningen die een met het indirecte bovenlicht van de lantaarn in het plafond voor een gedempte lichtinval zorgen, doen sterk denken aan de toen invloedrijke Notre Dame du Haut in Ronchamp van Le Corbusier. Alles wat aan de liturgische viering van de mis doet denken is verwijderd. De door het getemperde licht opgeroepen sfeer is samen met de expressieve vormgeving van het gebouw als geheel is nog steeds goed te ervaren. Belangrijkste wijzigingen voor het gebruik als restaurant en tentoonstellingsruimte zijn de toevoeging van een hoofdingang aan de noordzijde, evenals de verwijdering van de bakstenen scheidingswand tussen nissen en omloop op de begane grond en de verbouwing van sacristie met biechtruimtes tot toiletruimtes.

De cultuurhistorische waarden van het St. Nicolaascomplex

Complex als geheel

Stedenbouwkundige waarden

- De ligging van het complex in de overgangszone tussen de wijk aan weerszijden van de Minervalaan en het park is typerend voor de stedenbouwkundige benadering die aan het Algemeen Uitbreidingsplan ten grondslag ligt.
- Het ensemble van scholen, klooster en kapel is op basis van een helder stedenbouwkundig ontwerp georganiseerd en sluit door plaatsing en hoogte van de bebouwing aan bij de aanleg en open bebouwing van de Beethovenstraat.
- Kenmerkend voor de stedenbouwkundige opzet van het ensemble is het contrast tussen de strakke, rechtlijnige plaatsing van de beide schoolgebouwen en de ronde, plastische vormen van het klooster en de kapel.

- Het Sint Nicolaascomplex is in het recent ontwikkelde gebied van de Zuidas één van de vroegst gerealiseerde projecten. Het vormt met de op basis van het plan Zuideramstelkanaal uit 1940 gerealiseerde bebouwing een belangrijke historische laag in een wijk die met de beoogde menging van functies een sterk stedelijk karakter moet krijgen.

Architectuurhistorische waarden

- Bijzonder voor het door Peters ontworpen complex is dat zowel de stedenbouwkundige compositie van het complex als geheel, als de architectonische vormgeving van elk gebouw afzonderlijk belangrijke stedenbouwkundige en architectuurhistorische waarde vertegenwoordigen

- De architectuur van de diverse objecten binnen het ensemble geeft een goede indruk van het gevarieerde oeuvre van de vooraanstaande Amsterdamse architect Lau Peters, die zowel voor- als naoorlogse ontwerpen voor met name woningbouw op zijn naam heeft staan. In Amsterdam komt en groepering van gebouwen als deze die verband houden met het Rooms Katholieke onderwijs nergens anders voor.

Cultuurhistorische waarde

Door de combinatie van schoolgebouwen met een klooster en een kapel is het Sint Nicolaascomplex een moderne, naoorlogse variant op vooroorlogse rooms katholieke onderwijscomplexen als de Thomas van Aquinokerk (Rijnstraat, gesloopt), de Boomkerk (Admiraal de Ruijterweg) en het St. Ignatiuscollege (Hobbemakade). Voor het onderwijs waren de paters verantwoordelijk en was de verankering van de leerlingen in de Rooms Katholieke gemeenschap in het sterk verzuilde Nederland gegarandeerd. De kapel symboliseert de verlicht, rooms katholieke invalshoek van waaruit onderwijs werd gegeven.

Kunsthistorische waarden

Van kunsthistorische waarde is het op het voorterrein geplaatste basaltstenen beeld, als een voorbeeld van monumentale kunst uit het derde kwart van de twintigste eeuw.

De gebouwen afzonderlijk

Het lyceum

- Op zich is de in het lyceum toegepaste corridortype een traditioneel gegeven. Maar geheel in de traditie van het Nieuwe Bouwen is de constructie, in dit geval van t-vormige dragers, in combinatie met de glazen gevels optimaal benut om een zo groot mogelijke openheid te bereiken in de ruimtebeleving van de samenkomstruimtes, de lokalen en gangen. In vormgeving waarin gestreefd wordt naar een open ruimtewerking en een maximale toestroom van licht is de school sterk verwant aan de architectuur van de Gerrit Rietveldacademie.

- Afgezien van wijzigingen in de entree van het hoofdgebouw, verlaging van plafonds in lokalen en gangen is de indeling van de beide schoolgebouwen en de afwisseling in materiaaltoepassing nog gaaf en is de oorspronkelijke architectonische uitwerking van het interieur nog goed te herkennen. De dakconstructie van de mediatheek en de kleine schuin uit de gevel komende erkers geven speelse accenten aan de verder strak gecomponeerde gevels.

Het klooster

- De opzet van het klooster met zijn de stapeling van functies is voor de Nederlandse kloosterbouw uitzonderlijk. In Nederland is daarvan tot nu toe geen ander voorbeeld bekend.

- Het klooster heeft architectuurhistorische waarde vanwege de esthetische kwaliteiten van het - zowel in hoofdvorm als in detail gave – ontwerp. Deze liggen met name in de uitgesproken contrasten in de hoofdvormen en het materiaalgebruik, zoals laag en rond tegenover hoog en rechthoekig, beton tegenover baksteen, stalen kozijnen tegenover toepassing van natuursteen. De bakstenen omhulling is door het toegepaste metselverband duidelijk als bekleding te herkennen, daarmee oogt het gebouw, ondanks de vrij gesloten indruk, modern.

- De indeling van het klooster is in hoofdopzet nog gaaf. Wel is het merendeel van de verdiepingen aangepast tot kantoorruimte of atelier; op de zesde verdieping is de oorspronkelijk situatie nog geheel intact.

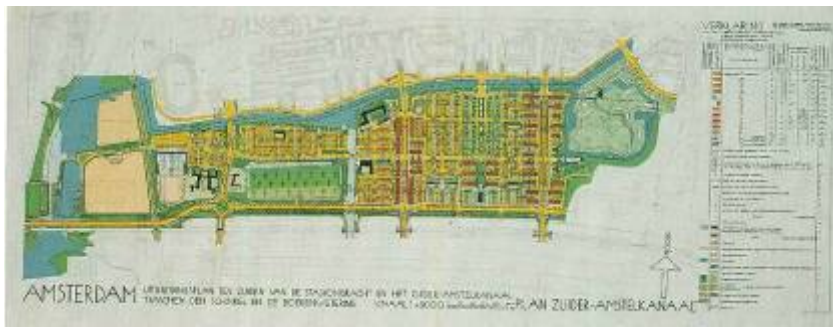
- het klooster kent zowel in ex- als interieur een eenvoudige, maar in zijn soberheid mooie afwisseling van materialen met buiten de vierkante bakstenen en binnen groen, blauw en oranje tegelwerk, eveneens bestaande uit klein vierkante tegels. Veel oorspronkelijke elementen als de deuren van de vertrekken, de zigzag-belijning van de balustrade en de natuurstenen vensterbanken zijn nog aanwezig.

De kapel

- De kapel is typologisch bijzonder vanwege de bijzondere centraalbouw met nadruk op het in het midden gesitueerde altaar. Dit is kenmerkend voor de periode, maar door de ronde vorm is de ruimte op bijzondere wijze uitgewerkt. Zeer opvallend is de fraaie ruimtewerking in de kapel, zowel in het souterrain als in de kapel zelf. De voor protestantse kerken typische aandacht voor het woord in het centrum laat de toenadering tussen de kerkelijke gezindten na de oorlog zien. Het altaren in de kapel en de nissen op de begane grond zijn inmiddels verdwenen, maar de ruimtewerking en de architectonische vormgeving van de kapel als geheel zijn nog goed herkenbaar. De later toevoegingen hebben doen hieraan geen afbreuk, maar hebben het contrast tussen de begane grond en de bovenverdieping verder versterkt.
- De kapel representeert in architectuur en lichtwerking de mede door Le Corbusier bepaalde tendens in de kerkbouw van de naoorlogse periode.

Conclusie

De bijzondere stedenbouwkundige, architectuurhistorische en cultuurhistorische waarden van het St. Nicolaascomplex als een architectonisch geslaagde uitwerking van een moderne variant op een traditioneel type van een rooms katholiek onderwijscomplex was voor BMA in 2004 aanleiding om dit complex te selecteren voor de gemeentelijke monumentenlijst. In 2009 werd het complex om dezelfde redenen toegevoegd aan de Top 100 van meeste bijzondere naoorlogse objecten. De architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit geldt zowel voor het Sint Nicolaascomplex als geheel, als voor de gebouwen afzonderlijk. De wijzigingen die met name aan het klooster en de kapel hebben plaatsgevonden, hebben geen afbreuk gedaan aan de essentiële cultuurhistorische en architectuurhistorische kenmerken van de beide gebouwen.

Plan Zuideramstelkanaal, 1940

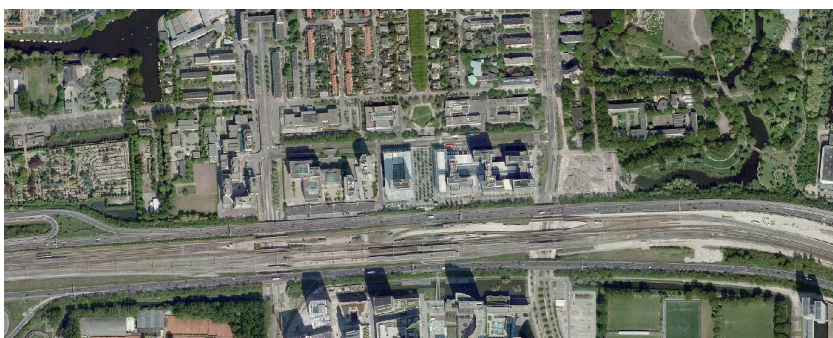
Plattegrond 1941, uitsnede

Plattegrond 1952, uitsnede

Plattegrond, 1984, uitsnede

Luchtfoto Zuidasgebied 2011

Beschrijving van het Sint Nicolaaslyceum, klooster en kapel

Stedenbouwkundige context

Het rooms-katholieke Sint Nicolaascomplex aan de Prinses Irenestraat bestaat uit een klooster, een kapel, een voormalig jongenslyceum en een voormalige middelbare meisjesschool. Het complex, naar ontwerp van de Amsterdamse architect Lau Peters, maakt onderdeel uit van de Prinses Irenebuurt, gelegen in Amsterdam-Zuid. Het orthogonale stratenpatroon van de Prinses Irenebuurt wordt enerzijds bepaald door de vanuit Plan Zuid doorgetrokken NZ-assen de Parnassusweg, Minervalaan en de Beethovenstraat, en anderzijds door de OW geprojecteerde Prinses Irenestraat.

Aan deze buurt ligt het plan Zuideramstelkanaal uit 1940 ten grondslag, door C. van Eesteren als deelontwerp van het Algemeen Uitbreidingsplan ontworpen. In dit plan wordt de Minervalaan, een van de hoofdverkeersassen uit Plan Zuid van 1917, over het Zuideramstelkanaal door getrokken tot aan het Zuidelijk Wandelpad. In de verkaveling is afgestapt van het gesloten bouwblok en gekozen voor een open verkaveling van vrijstaande villa's aan weerszijden van de Minervalaan en stroken verkaveling – deels oost-west, deel noord-zuid georiënteerd - van eensgezinswoningen ter weerszijden van de Parnassusweg en de Beethovenstraat die als belangrijke uitvalswegen moesten fungeren naar de zuidelijke geprojecteerde wijk, het latere Buitenveldert. Langs de hoofdwegen kwam hogere bebouwing. Tussen het deelgebied Zuideramstelkanaal en Buitenveldert lag lange tijd een groene buffer met recreatiegebieden waardoor de Zuidelijk Wandelweg liep. In eerste instantie zou een ringweg, voorloper van de A10, ten noorden van de Wandelweg worden aangelegd, waarbij het recreatiegebied zou worden gespaard. Verkeerstechnisch bleek het echter gunstiger de Noord zuid-assen uit plan Zuid door te trekken, wat een erg versnipperd recreatiegebied zou opleveren. Uiteindelijk werd eind 1930 besloten de Wandelweg op te geven, de ringweg – vanaf 1968 de A10 - naar het zuiden op te schuiven en het recreëren naar de overzijde te verplaatsen (Z). Vervolgens werd de Prinses Irenebuurt aangelegd. De in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw tot stand gekomen bebouwing kenmerkt zich door een rij eengezinswoningen in het westelijke gedeelte en vrijstaande middenstandswoningen aan de oostelijk gelegen Minervalaan. Dwars op de Beethovenstraat zijn aan beide zijden vijflaagse flatgebouwen opgericht, aan de zuidoostzijde begrensd door een hogere, tienlaagse flat met een stervormige plattegrond, de Princesseflat. Langs de Prinses Irenestraat zijn grootschalige (semi-)openbare gebouwen zoals kantoren en een kerk tot stand gekomen. De buurt wordt aan de noord-oostzijde begrensd door het in 1937-38 aangelegde Beatrixpark. In het plan Zuideramstelkanaal was nog geen scholencomplex ten oosten van de Beethovenstraat voorzien. Hiertoe werd vermoedelijk aan het eind van de jaren vijftig besloten. Geheel in lijn met de moderne stedenbouwkundige opvattingen over de positionering van schoolgebouwen, kwam het scholencomplex in 1962 vrijliggend in het groen te staan, aan de overzijde van de Beethovenstraat, zeker toen in de loop van de jaren '60 en '70 het park zowel naar de RAI-zijde (O) als naar de zuidzijde werd uitgebreid. Het park ging een lommerrijke omkadering vormen voor de bebouwing, waartoe naast het scholencomplex ook nog de onlangs gesloopte Christus Geboortekerk behoorde. Het complex is in het groengebied komen te liggen dat sinds 1999 deel uitmaakt van de Zuidas, het stadsgebied dat zich rond het ten zuiden van de Prins Irenestraat gelegen Zuidplein ontwikkelt.

Aanvankelijk betrof de opdracht alleen het St. Nicolaaslyceum en het klooster, maar in de loop der tijd werd het programma uitgebreid met de middelbare meisjesschool, de St. Pius M.M.S. Door deze uitbreiding en door het feit dat het terrein stedenbouwkundig een grote rol zou spelen als overgangsbouw tussen het park en de oorspronkelijk geprojecteerde ringweg, werd afgeweken van het idee de jongensschool en het klooster als één gebouw vorm te geven. Het plan werd opgevat om de functies te splitsen en een stedenbouwkundig ontwerp voor het hele terrein te maken. Uitgangspunt vormde de 10 bouwlagen tellende Princesseflat (Sterflat) naar ontwerp van M.A. Stam uit 1960 die deel uitmaakte van het verkavelingsplan ten oosten van de Beethovenstraat en bestaat uit een afwisseling van lage, noordzuid gerichte stroken en oostwest geplaatste stroken middelhoogbouw. Peters schrijft hierover in het *Bouwkundig Weekblad* (1960): "Wij meenden hierop te moeten aansluiten met een eenvoudige strakke begrenzing van niet te grote hoogte, om de eindbegroeiing van het park in zijn waarde te laten. Kapel en klooster kregen mede door de functie een andere vorm welke logisch aansluit op het uitgangspunt."

Geschiedenis van het complex in hoofdlijnen

Het St.-Nicolaaslyceum vindt zijn oorsprong in 1948, als een tweede middelbare school voor jongens in Amsterdam naast het vermaarde St.-Ignatiuscollege. De Priesters van het H. Hart verzorgden er het onderwijs, aanvankelijk in vrij provisorische bebouwing waaronder een afgedankte school in de Kinkerbuurt. Er werd dan ook uitgekeken naar een nieuwe locatie met de mogelijkheden voor een volwaardige nieuwe school. Dit werd gevonden in het meest zuidelijke stadsdeel waar ook de grootste toeloop van middelbare jeugd werd verwacht. Dat de noodzaak tot nieuwbouw zeer urgent was blijkt alleen al uit de bouw van enkele noodlokalen bij het te bebouwen terrein aan de Prinses Irenestraat. Er werd uitgegaan van een 24-klassige school met afzonderlijke ruimtes voor gym en schoolactiviteiten, hetgeen in die tijd werd aangeduid als een “volledige school met topcapaciteit”. Omdat tijdens de voorbereidende besprekingen ook de noodzaak tot nieuwbouw van de r.k. Middelbare Meisjes School (MMS) St.-Pius bleek, koppelde men de bouw van het St.-Nicolaaslyceum aan die van de nieuwe meisjesschool. Het St.-Pius was opgericht in 1928 en werd bediend door de Tilburgse Zusters van Liefde. Na de voltooiing van het nieuwe complex zouden een afzonderlijke schoolkapel en een patersklooster worden toegevoegd. Deze bouwdelen zijn twee jaar na de ingebruikname van de twee scholen gerealiseerd (1962, Prinses Irenestraat 19).

Onderdeel van het bouwprogramma en destijds gebruikelijk, was het stichten van een klooster voor de initiatiefnemers van het complex, de Johannesstichting: de priesters van het Heilig Hart uit Breda. In de loop der tijd kwam daar de meisjesschool bij. Uiteindelijk betrof de bouwopgave: 24 schoolklassen voor jongens, 18 klassen voor meisjes, een klooster voor 40 paters en broeders en een kapel voor ongeveer 300 personen ten behoeve van de scholen, het klooster en aanloop van buiten voor missen op zondag. De vooraanstaande Amsterdamse architect Lau Peters (1900-1969) leverde het ontwerp voor het gehele complex. In zijn ontwerp kenmerkt de architectonische verschijningsvorm van het klooster en de kapel zich door een uitgesproken heldere vormgeving, waarbij beide bouwwerken zowel in vorm als materiaalgebruik contrasteren: de gesloten, lage, ronde, betonnen kapel tegenover de met baksteen beklede, hoge kloostertoren. Op het eerste gezicht lijkt er een groot contrast te bestaan tussen de beide gebouwen en het scholencomplex, maar door de vrij hoge borstweringen in de lokalenvleugels en de gesloten hoek waarin zich de entree en de traphal bevinden lijkt het schoolgebouw meer gesloten dan de open ruimtewerking binnen zou doen vermoeden. De openheid van het schoolcomplex doet zich vooral ervaren aan de binnenhof waarop de lokalen van de verschillende vleugels uitkijken.

De afzonderlijke gebouwen

Het Sint Nicolaaslyceum

Typologie en plattegrond

Het St.-Nicolaaslyceum bestaat uit twee tot een scholengemeenschap samengevoegde scholen, elk met een samengestelde plattegrond. Het meest westelijke gedeelte (vrml. St.-Nicolaaslyceum voor jongens) heeft een U-vormige plattegrond rondom een ruim schoolplein. De U-vorm opent zich naar het westen en heeft aan de zuidzijde een kortere poot met gymlokalen dan aan de noordzijde. Via een verbindingslid van twee lagen op kolommen sluit dit bouwdeel aan op het meest oostelijke gedeelte (vrml. St.-Pius MMS) dat een L-vormige plattegrond heeft. Ook tussen de lange en korte vleugel bevindt zich een dergelijke verbinding. De diverse bouwdelen tellen drie bouwlagen onder platte daken. Via een uitgebouwd portaal dat zich uiterst links aan de voorzijde (noordkant) van de meest noordelijke vleugel bevindt is het gebouw toegankelijk. Verder is er verspreid een groot aantal secundaire ingangen. De school is gebouwd met behulp van een betonskelet en uitgevoerd volgens het corridortype, met aan één zijde van de gang gelegen lokalen. Het westelijke schooldeel heeft in de evenwijdig aan de Prinses Irenestraat gelegen noordvleugel een oorspronkelijk als een fietsenkelder opgezet souterrain. Op de begane grond en de bovenverdiepingen bevinden zich hier op het zuiden gerichte lokalen. Trappenhuizen markeren de uiteinden van de vleugel, met in het oosten het hoofdtrappenhuis dat aansluit op de haaks geplaatste oostvleugel. Op de begane grond bevinden zich hier personeelskamers en op de overige verdiepingen de lokalen. De indeling van de voormalige St. Pius is vergelijkbaar, met ook hier langs de gangen gelegen lokalen. Aan de lange vleugel van de Piuschool is een twee lagen hoog gebouw door een smalle overdekte gang verbonden, waarin zich nu de mediatheek bevindt.

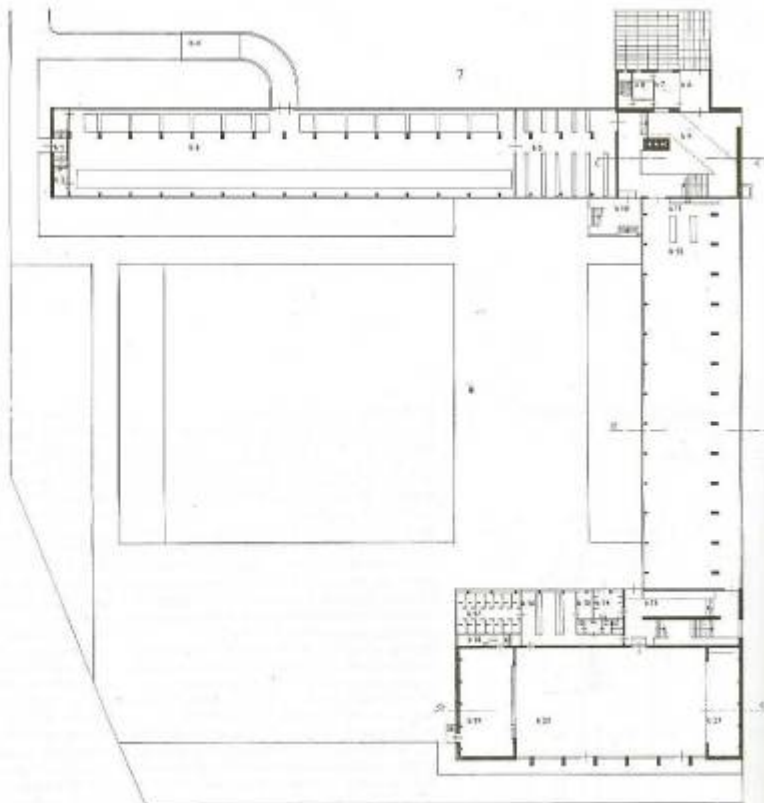
Situatie oorspronkelijk situatie, nog zonder de St. Pius

situatie 2009

schaal 1 : 500

- a2 trap naar o.v. rechte
- b1 noodtrappenhuis
- b2 berging tuingerandchap
- b3 fietsenstalling
- b4 fietsenstalling
- b5 verhuur garderobe
- b6 garderobe
- b7 parkeer
- b8 bergingsruimte
- b9 noodtrappenhuis
- b10 trap naar o.v. rechte
- b11 trap naar speelplaats
- b12 buffer
- b13 trap
- b14 2° trappenhuis
- b15 trappenhuis 1
- b16 terras 1
- b17 kloeds/venn 1
- b18 wandelste 1
- b19 verkleed
- b20 gemeenschappelijk 1
- b21 berging toestellen
- b22 noodtrap terras
- b23 hoofdtrappenhuis
- b24 gang
- b25 hals
- b26 terras/venn 1
- b27 speelplaats

14 : 510

Plattegrond, begane grond, oorspronkelijke situatie

Plattegrond, 1 t/m 3° verdieping, voormalig lyceum voor jongens, oorspronkelijke situatie

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

De verschijningsvorm van het schoolcomplex wordt in hoofdzaak gekenmerkt door de diverse haaks op elkaar aansluitende schoolvleugels met hoge vliesgevels die worden bepaald door een ritmisch lijnenspel van oorspronkelijke ramen en borstweringen van donkerblauw getint, gehard figuurglas. De ramen zijn in staal uitgevoerd, met panelen van gehard glas in de borstweringen. Aan de kopzijden is het gebouw in roodbruine baksteen gemetseld. Een bouwdeel zoals de dubbele gymzaal aan de zuidzijde van het complex wordt gekenmerkt door een in het zicht liggende betonstructuur met fraaie hoge spanten die aansluiten op een vrij forse dakoverstek. Ook hier bevinden zich oorspronkelijke stalen ramen. Verder heeft dit bouwdeel roodgeverfde gemetselde gevels en een opmerkelijke deels schuine dakhelling aansluitende op de platte delen van het dak.

Een bijzonder onderdeel vormde de hoofdingang van het complex, opgenomen in een markante lage portaaluitbouw met een plat dak. De uitbouw is oorspronkelijk in baksteen uitgevoerd. Omdat de gevel later wit gepleisterd is en voorzien van een forse daklijst, is een sterk contrast ontstaan met de bakstenen gevels aan deze zijde van het gebouw. Oorspronkelijk bevatte de uitbouw verschillende verspringende gevelopeningen. Doordat enkele vensters hier zijn dichtgemetseld ging het levendige karakter van dit bouwdeel deels verloren. De ingang is voorzien van een dubbele stalen deur. Een door keermuren in roodgeverfde baksteen omsloten talud markeert aan de voorzijde van het complex de toegang tot de fietsenkelder. Aan de kant van het schoolplein werd het gebouw voorzien van enkele galerijen.

voorgevel

Ingang oorspronkelijke situatie

ingang huidige situatie

binnenplaats

Interieur

Het hoofdmoment in het voormalige St.-Nicolaaslyceum voor jongens is de hal die via een vestibule vanaf de hoofdingang wordt betreden. De noord- en oostvleugel komen hier samen in een hoge, open ruimte met in het centrum een met schoon metselwerk beklede schoorsteenschacht, waaromheen de trap zich naar boven windt. De overloop in de zuidoosthoek van de hal loopt op elke verbinding steeds schuin over de centrale ruimte heen, zodat zowel in de noordoosthoek als in het midden van de hal een hoge vide is ontstaan en de bezoeker bij binnenkomst al direct inzicht krijgt in de organisatie van het complex. De wanden van de hal zijn overwegend van schoon metselwerk en contrasteren zo met de witte en glazen wanden van de vleugels. De materialisering buiten wordt op die manier in het interieur herhaald. In de wand tegenover de schoorsteenschacht is een witte tegelwand geplaatst. In het verlengde van de gangen zijn brede, rechthoekige vensters geplaatst. In de zuidwand is een groot venster van vloer tot plafond geplaatst die een zicht geeft langs de gevel van het verbindingsdeel op de binneplaats. De balustrades van de trap zijn van staal en hebben leuningen op twee verschillende hoogtes, aangepast aan de verschillende groottes van de leerlingen. De bovenste is van staal, de onderste is bekleed met oranje kunststof. Op de begane grond is in de zuidwesthoek een glazen vitrine geplaatst voor de presentatie van objecten en tekeningen.

traphal

Vide traphal met ramen in wanden

venster vanuit traphal naar binnenhof

Vitrine traphal souterrain

De constructie van de lokalenvleugels bestaat uit asymmetrische, betonnen dragers, staande op betonnen vloeren die iets achter de zuidgevel extra ondersteund wordt door slanke kolommen. Peters gebruikt deze voor een open, lichte en ruimtelijke werking van de les-, gang- en personeelsruimtes. In de lokalenvleugels van beide scholen overspant de korte taps toelopende t-arm de gangen en de lange de lokalen. Zo kunnen vliesgevels worden toegepast, waardoor grote ramen mogelijk zijn. De vensterstrook loopt langs een iets lagere borstwering. De ramen zijn van wit geverfd staal met klapparamen in de bovenlichten. Ook de afscheidingen tussen gangen en lokalen zijn transparant en zijn, afhankelijk van het soort lokaal, voorzien van ramen over de hele hoogte of van borstweringen van draadglas in de benedenzone. De kleurstelling is overwegend wit; per verdieping is echter steeds weer een andere kleur gekozen voor de deuren. De dragers in de gangen gingen oorspronkelijk schuil achter een houten lamellenplafond, later in vele delen vervangen door systeemplafonds.

Gang huidige situatie

Gang oorspronkelijke situatie

lokaal

De begane grond van de verbindingsvleugel omvat over de hele lengte een verdiepte kantine. De glasgevels zijn losgehouden van de dragers. De eerste verdieping onderscheidt zich door de aanwezigheid van een balkon, waardoor de ruimtes bedoeld voor administratie, kamers van rector en conrectoren en lerarenkamer minder breed zijn. De docentenkamer ligt aan het eind van de gang over de hele breedte van de vleugel en opent via glazen deuren op de balkons die een balustrade hebben van stalen vlechtwerk. Bij de lokalen op de derde verdieping van de verbindingsvleugel heeft het middenlokaal een glazen erker meegekregen. Het gymlokaal op de begane grond van de dwars geplaatste vleugel kan ook als toneelruimte worden gebruikt. Ook in deze vleugel zijn de verkeersruimtes – trap, overlopen – vrij gehouden van de wanden die afwisselend met stuc en baksteen zijn bekleed. Een wit gestucte muur in het centrum van de traphal scheidt de beide trapvluchten.

De constructieve opzet en de vormgeving van de voormalige St.-Pius MMS is gelijk aan die van de andere school, zij het dat hier zowel bij de gangen als de lokalen veel minder vaak verlaagde systeemplafonds zijn aangebracht. Op de eerste verdieping bevindt zich hier een kantine over de hele breedte van de vleugel waardoor de naar beneden taps toe lopende kolommen zichtbaar zijn. De trappen in de hoeken zijn sculpturaal van vorm en hebben brede balustrades met houten bekleding aan de bovenzijde als trapleuning.

Mediatheek van voormalige meisjes HBS

Trapthal in voormalige Sint Pius college

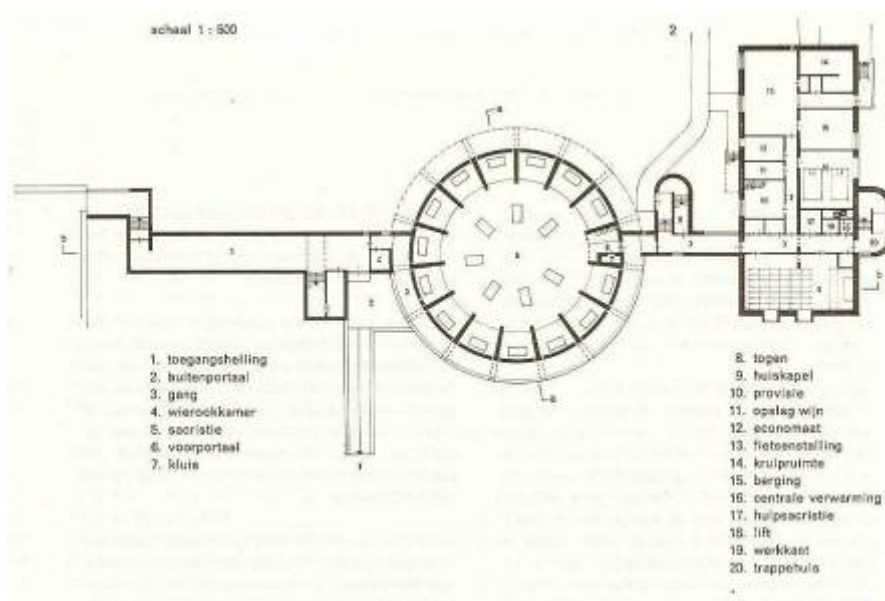
Detal buitenmuur voormalige St. Pius school

In het midden van de lange oost-west lopende vleugel leidt een smalle gang naar een rechthoekig gebouw op het binnenterrein. Dit gebouw is nu in gebruik als mediacentrum van de school en is voor de leerlingen alleen vanuit de eerste verdieping toegankelijk. De constructie van het dak heeft een opmerkelijke vorm waarbij de liggers naar buiten zijn gehaald om ruimte te winnen en door zo min mogelijk kolommen worden gedragen. Op de begane grond bevindt zich in de gevel nog een schuin uitgeschoven erker, een klein plastisch accent in de verder strak uitgevoerde gevel. Erachter ligt een grote ruimte die niet toegankelijk was.

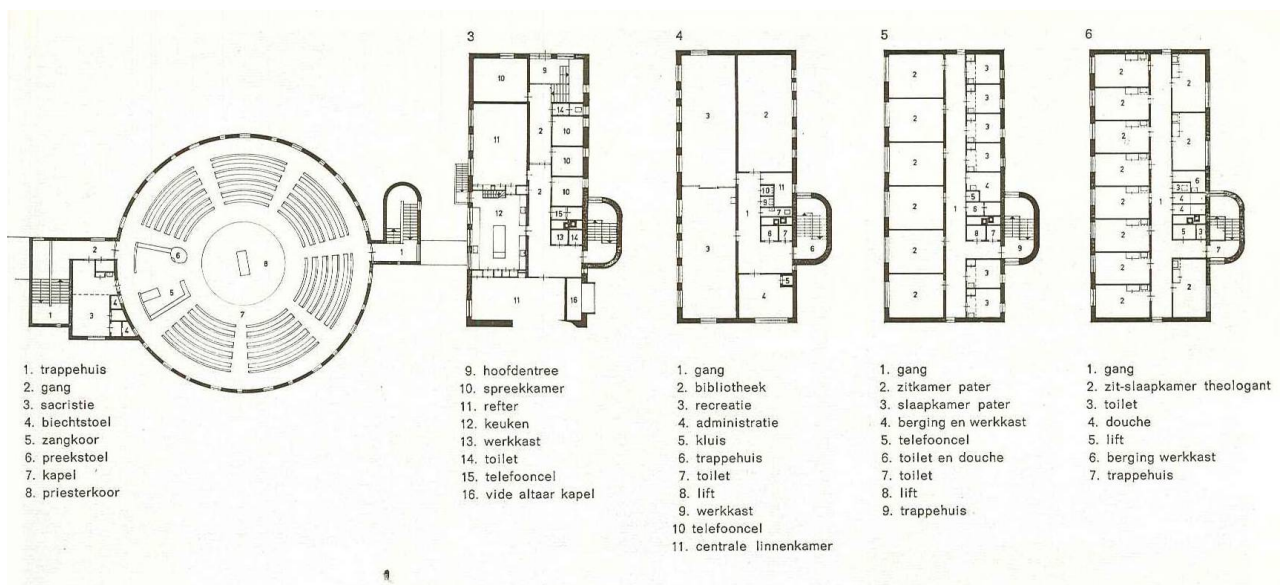
Monumentale kunst

Op het voorterrein staat een basaltstenen beeld met enkele geabstraheerde menselijke figuren met boeken, maker onbekend.

Het klooster

Plattegrond klooster en kapel oorspronkelijke situatie, begane grond

Plattegrond oorspronkelijke situatie, eerste t/m vierde verdieping

Typologie en plattegrond

De acht lagen tellende kloostertoren is op een rechthoekige plattegrond opgetrokken in de noordoosthoek van het terrein en is noordzuid georiënteerd. De hoofdingang is aan de noordzijde, het hoofdtrappenhuis is in een uitbouw aan de oostzijde geplaatst, aansluitend op de inpandige lift met de naastgelegen toiletten. Op souterrainniveau waren naast de huiskapel dienstruimten als een wijnopslag en een fietsenstalling met een separate toegang aan de oostzijde. Op de begane grond was de keuken met enerzijds de refter voor de paters-leraren en anderzijds de refter voor de paters-theologanten. De bibliotheek en twee recreatiezalen waren op de eerste verdieping gesitueerd. De overige verdiepingen werden ter weerszijden van een middengang (N-Z) ingedeeld met zit- en slaapkamers van de paters en de broeders. Zo hadden de paters-leraren op de tweede en derde verdieping aan de westzijde een zitkamer en aan de oostzijde een slaapkamer. De lift, toiletten en een douche werden geclusterd in de buurt van het trappenhuis. Deze paters hadden bovendien een telefooncel tot hun beschikking. De paters-theologanten hadden gecombineerde zit/slaapkamers aan de oostzijde van de overige verdiepingen. Aan de westzijde was eveneens een cluster van lift, toiletten en douches. De drie kamers aan de oostzijde waren wat groter van opzet. De wanden en

vloeren zijn van gewapend beton zonder balken. De tussenwanden werden gemetseld met een betonsteen (Durox).

De paters en broeders vertrokken in 1998. Na een periode als 'broedplaats' en de vestiging van het Sandberg Instituut werd het klooster en de kapel in 2005-2006 op bescheiden wijze gerenoveerd naar ontwerp van Houben & Van Mierlo Architecten in samenwerking met Opera Ontwerpers ten behoeve van de tijdelijke herbestemming tot designmuseum en centrum voor mode en creatie. De verbouwing van het klooster en de kapel in 2005-2006 heeft hoofdzakelijk betrekking gehad op het interieur.

Tegenwoordig zijn in het klooster verschillende culturele instellingen ondergebracht. Het souterrain in het klooster fungeert, inclusief de huiskapel, grotendeels als bergplaats. De meeste verdiepingen zijn aangepast tot kantoorruimte; de ruimten op de vierde en de vijfde verdieping zijn ingericht als atelierruimten. Op de oorspronkelijke woonverdiepingen zijn een aantal kamers samengevoegd en tussen de eerste en tweede verdieping is aan de noordzijde een trap toegevoegd. Op de zesde verdieping is de oorspronkelijke situatie volledig bewaard gebleven. Tegen de noordgevel is een brandtrap geplaatst.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

Terwijl in het algemeen de verschillende functies van een klooster in verschillende volumes werden ondergebracht, besloot Peters hier de functies te stapelen in een flat. In de uitbouw en de venstervormen is de functionele opbouw van het klooster te herkennen. Net als bij de kapel is het trappenhuis in een uitbouw tegen de oostgevel geplaatst. De afgeronde hoeken kenmerken ook het kleinere trappenhuis aan de overdekte gang van de flat naar de kapel.

kloostertoren

Exterieur kloostertoren, details

De onregelmatigheid in de venstervormen op de onderste bouwlagen markeren de functie van de achterliggende ruimten. De voormalige huiskapel aan de zuidzijde is zowel aan de zuidgevel als aan de oostgevel voorzien van lichtkasten die een zeer fraai indirect licht geven in de kapel. De vensters op de bovenste vijf verdiepingen, met name aan de westzijde, laten de hiërarchie zien in de relatie paters-leraren en paters-theologanten.

Zo verlichtten de brede driedelige vensters de zitkamers van de leraren en de smalle enkele vensters de zit/slaapkamers van de theologanten. Alle vensters zijn voorzien van de oorspronkelijke stalen ramen – deels kantel-, deels draairamen – met dubbelglas. Net als de stalen ramen zijn de afgeronde betonnen bovenranden wit geschilderd waardoor het een geheel wordt. Dezelfde vormgeving kenmerkt de uiterst eenvoudige ingangspartij. Naast de smalle stalen deur is enerzijds een venster aangebracht dat licht werpt in de kleine hal, anderzijds is een natuurstenen plaat aangebracht met de tekst 'Sint Nicolaasklooster'. De bruin-oranje baksteen waarmee het klooster is bekleed is speciaal voor dit project gebakken. De trapuitbouw is bekleed met een baksteen van hetzelfde formaat, maar deze steen heeft een groen verglaasd uiterlijk. Om het karakter van bekleden, zo schrijft Peters, zo duidelijk mogelijk te demonstreren, zijn de stenen zonder verspringende stootvoegen gemetseld. Ondanks de onorthodoxe opzet van de kloostertoren is door de toepassing van baksteen een relatie gelegd met de traditionele kloosterbouw.

Interieur

De indeling van de kloostertoren is, evenals de aankleding, enigszins aangepast bij de verbouwing in 2005, maar nog grotendeels herkenbaar. Zo is in de huiskapel die tegenwoordig dienst doet als bergruimte het podium ten behoeve van het altaar te herkennen, fraai verlicht door de brede lichtkast. In tegenstelling tot de natuurstenen afwerking in de kapel zijn in de kloostertoren de natuurstenen vensterbanken overal bewaard gebleven en kenmerkt de ingangspartij aan de noordzijde zich ook door het natuursteengebruik. Tegenover de voordeur is een met grijsgroene natuursteen bekleed muurtje opgetrokken waarlangs een bordestrap opgaat die het hoogteverschil van het souterrain naar de begane grond overbrugt. De spreekkamers aan de oostzijde zijn doorgebroken, maar de westelijke gangwand die oorspronkelijk een van de twee refters en de keuken van de middengang scheidde is nog aanwezig en bekleed met de oorspronkelijke bruine geglazuurde vierkante tegels van het zelfde formaat als de tegels buiten. De keuken, voorzien van de oorspronkelijke betegeling op de vloer en tegen de wanden is nog steeds als zodanig in gebruik. Vermeldenswaardig is de radiator met het handdoekenrek. Ook op de eerste verdieping is de afwerking met de bruine tegels aanwezig. Kenmerkend voor de huidige aankleding van de kloostertoren is de spierwitte, gladde afwerking van de wanden en vloeren naar ontwerp van Opera Ontwerpers. De op de wand getekende wegbewijzing is een ontwerp van Cyprjan Koscielniak. De oorspronkelijke, sobere aankleding van het kloostergebouw is te zien op de bovenste verdieping die niet is aangepast. Tegen de noordwanden van de zit/slaapkamers van de theologanten zijn grote kasten geplaatst waarin ruimte voor een wasbak is uitgespaard. Ook de oorspronkelijke betegeling van de sanitaire ruimtes is hier nog deels aanwezig. De oranje geschilderde deur naar het trappenhuis is oorspronkelijk. Op de overige verdiepingen zijn vrijwel overal de oorspronkelijke deuren aanwezig, evenals de lift. Fraai in het trappenhuis is bovendien de zigzag-belijning van de balustrade die voorzien is van een platte houten handlijst.

entree

trap

gang

kamer

tegelwand

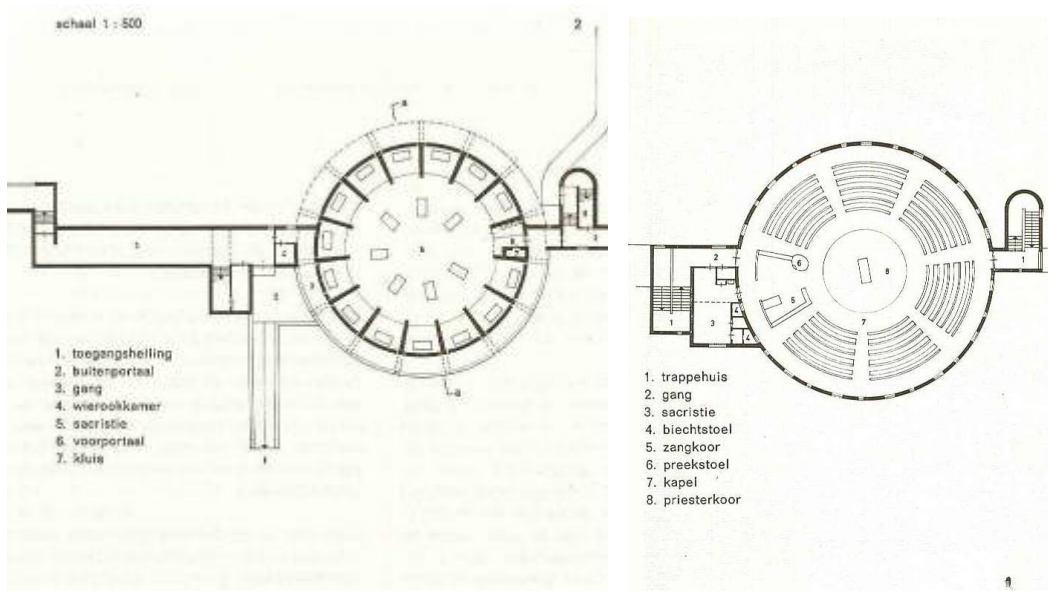

eetzaal huidige situatie

Kapel

Typologie en plattegrond

De kapel werd tussen het lyceum en het klooster gesitueerd en is verdiept aangelegd. De kapel is op een cirkelvormige plattegrond opgetrokken en telt twee lagen. Tegen de westzijde is een portaalgebouw met trappenhuis gesitueerd dat oorspronkelijk aansloot op een overdekte gang vanuit het jongenslyceum (W). De meisjes betraden het portaalgebouw aan de zuidzijde, via een hellingbaan. Vanuit het portaalgebouw was het souterrain bereikbaar. Het trappenhuis ontsloot de voormalige sacristie op de eerste verdieping van het portaalgebouw en vervolgens de kapel. In de sacristie was tegen de ronde wand een aantal biechtruimtes geprojecteerd. De paters-leraren en de paters-theologanten bereikten de kapel via de andere zijde (O) door een gang met trappenhuis tussen het klooster en de kapel. Op souterrainniveau werden door radiaal geplaatste muurtjes veertien nissen gecreëerd, ten behoeve van de 'oefenaltaren' voor de priesters in opleiding. De muurtjes hebben een constructieve functie in de ondersteuning van de kapelvloer. In de grote ronde ruimte van de kapel was oorspronkelijk in het midden het altaar gesitueerd. De wanden van de kapel zijn van beton. De dakconstructie is van staal met een steengaas plafond en een houten dak.

Plattegrond kapel oorspronkelijke situatie, begane grond plattegrond oorspronkelijke situatie, eerste verdieping

De kapel fungeert als tentoonstellingsruimte en in het souterrain is een restaurant ondergebracht. De kapel werd losgekoppeld van de school; het souterrain werd verbouwd tot restaurant, waarbij de raampartijen aan de noordzijde zijn vervangen door openslaande glazen deuren. De 'oefenaltaren' verdwenen, maar de nissen zijn, dankzij hun constructieve functie, nog duidelijk aanwezig. Ook het altaar in de kapel op de eerste verdieping is verdwenen. Een deel van het portaalgebouw werd op souterrainniveau bij het restaurant betrokken. De sacristie met de biechtruimtes op de eerste verdieping van het portaalgebouw werden omgevormd tot toiletruimte. Een uitbreiding aan de noordzijde van het portaalgebouw markeert de huidige hoofdingang.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

Het portaalgebouw met de ingang en het trappenhuis is buiten het volume van de kapel geplaatst, evenals het trappenhuis aan de zijde van de kloostertoren. De onderbouw heeft een transparant karakter en versterkt het accent op ronde betonnen wand. Oorspronkelijk was de glazen wand verdeeld in verticaal geplaatste, rechthoekige ruiten, contrasterend met de stroken van kleine rechthoekige vensters in de wand van de kapel. De associatie die deze diepe muuropeningen oproepen met de wereldberoemde kerk (1954) van Le Corbusier in Ronchamps is vermoedelijk niet toevallig; het was destijds een veel besproken ontwerp. Zowel de binnenzijde als de buitenzijde van

de betonnen wand is afgewerkt met grijs-witte terra nova, een glasachtig materiaal dat het beton oorspronkelijk een speciale glans gaf. Tegenwoordig heeft de buitenwand een ietwat groezelig uiterlijk, waardoor het effect minder sterk is. Niettemin is het contrast met de met baksteen beklede kloostertoren en ook de scholen duidelijk.

Exterieur kapel en klooster

Interieur

Het interieur van de kapel is volledig aangepast aan de huidige functie, waarbij de oorspronkelijke aankleding is verdwenen, maar de oorspronkelijke indeling nog grotendeels bewaard is gebleven. Vanuit de nieuwe aanbouw is er enerzijds een doorgang naar het restaurant en anderzijds een doorgang naar het trappenhuis, waar ter weerszijden van een dunne betonnen scheidingswand een brede bordestrap opgaat. In het restaurant zijn de scheidingsmuurtjes waartussen de oefenaltaren stonden, beeldbepalend. De kaarsnissen worden nog steeds gebruikt. De bakstenen wand die de nissen van de omgaande gang scheidde, is verdwenen, waardoor er nu een directe relatie met buiten is. De verdiepte ligging geeft een aardig zicht op het achterterrein en het terras aan de voorzijde. Aan de terraszijde leiden een aantal treden naar de verhoogde vloer, zodat er via de nieuw geplaatste glazen deuren toegang is tot het terras. Aan de achterzijde zijn de oorspronkelijke ramen nog aanwezig evenals een rondgaande zwart natuurstenen vensterbank. De oorspronkelijke hal aan de zuidzijde is als gedeeltelijk afgescheiden ruimte bij het restaurant getrokken. Op de verdieping is noch de sacristie, tegenwoordig toiletruimte, noch de kapel als zodanig herkenbaar. Direct naast de ingang van de kapelruimte stond het koor, de preekstoel ernaast. Rondom het natuurstenen podium met het natuurstenen altaar in het midden stonden de houten banken concentrisch opgesteld. Net als in het souterrain was rondom een gang gecreëerd door halfhoge wandjes. Zowel vloeren als de wanden en het plafond zijn wit geschilderd. Het plafond helt in het midden naar beneden waar op het laagste punt een lantaarn is aangebracht. Het invallende licht benadrukte het altaar. De oorspronkelijke licht- en ruimtewerking is vrijwel geheel in tact.

Interieur kapel, oorspronkelijke situatie

huidige situatie

altaarnissen begane grond, oorspronkelijke situatie

interieur begane grond, huidige situatie

Omloop begane grond

trap naar de kapel

Een belangrijke aanpassing van de kapel uit de verbouwing van 2005-2006 die duidelijk in het exterieur zichtbaar is, is de huidige hoofdingang aan de noordzijde van het portaalgebouw. De ingang wordt gemarkeerd door een aanbouw waarop een forse lichtbak aankondigt wat er in het gebouw te doen is. Ondanks deze ingreep staat het krachtige ontwerp van de kapel nog duidelijk overeind. In de loop der tijd is aan de noordzijde van het terras ten behoeve van het restaurant een vrijstaand bouwwerk met keuken gerealiseerd (exacte bouwjaar onbekend).

Cultuurhistorische context

L. Peters voerde de twee scholen uit in een moderne functionalistische stijl met markante in glas en staal uitgevoerde vlies- of gordijngevels. Slechts enkele bouwdelen zijn voorzien van bakstenen gevels. Het rechthoekige toegangsportaal accentueert de functionalistische benadering en was oorspronkelijk voorzien van enkele verspringend geplaatste gevelopeningen, verwijzende naar de vormtaal van Le Corbusier die een belangrijke inspiratiebron vormde voor Peters. De school is in vormgeving sterk verwant met de architectuur van de Gerrit Rietveld Academie aan de Fred Roeskestraat van Gerrit Rietveld uit 1967.

In tegenstelling tot de traditionele bouwstijlen die de kloosters voor contemplatieve congregaties kenmerken werden de kloosters in gebouwcomplexen voor de meer actieve congregaties vaker modernistisch vormgegeven. Deze congregaties hadden geen eeuwenoude tradities en waren bovendien letterlijk en figuurlijk meer betrokken bij de maatschappij. Een stapeling van de verschillende kloosterfuncties is echter bijzonder. De ruimte voor het complex was beperkt en stedenbouwkundig was de keuze voor hoogbouw in relatie tot de Prinsesseflat en de overige gebouwen van het complex te prefereren. De bekleding van de kloostertoren met baksteen roept een associatie met de traditionele kloostergebouwen op. Vermoedelijk kwam Peters hiermee tegemoet aan de wensen van de opdrachtgever die, zo blijkt uit een interview met Frans Boogers, 'wanden van schoon-metselwerk' in gedachten had, evenals 'enkele boogjes' (Boogers was destijds een medewerker van Peters sr.; vanaf 1970 vormde hij samen met Peters jr. het architectenbureau Peters en Boogers). Kenmerkend voor de naoorlogse periode en herkenbaar in het complex is de sobere vormgeving met de nadruk op het altaar. Zeer krachtig is de wijze waarop Peters de eredienst centraal heeft gezet door te kiezen voor een ronde kapelvorm met het altaar in het midden. Dit stuitte in eerste instantie op enige weerstand van de behoudende opdrachtgevers. Daarnaast heeft Peters de kapel als liturgisch centrum geaccentueerd door deze midden tussen de overige gebouwen te plaatsen.

Nader onderzoek zou kunnen uitwijzen of de kloostertoren het enige nog bestaande voorbeeld is van een klooster met gestapelde functies en of de ronde kapel een unicum is. Het vooralsnog enige andere bekende voorbeeld van hoogbouw, het klooster Heilige Elisabeth aan de Meerten Verhofstraat in Breda is inmiddels afgebroken. Vermeldenswaardig is het feit dat het complex wordt genoemd in het categoriale onderzoek 'Kloosters' van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Het onderzoek betreft weliswaar op zichzelf staande kloosters, maar niettemin wordt het Nicolaasklooster in de rapportage aangegeven als belangwekkend.

Lau Peters (1900-1969) leverde in de jaren '20 en '30 ontwerpen voor woningen aan het Afrikanerplein, in het Plan Zuid en tuindorp Oostzaan. Zijn naoorlogse werk kenmerkt zich door een modernistische bouwtrant. Naast het onderhavige ontwerp ontwierp hij in 1964 het Pius zusterklooster aan de Amsterdamse Egelantiergracht 159. Bovendien heeft hij in deze periode een aantal flats ontworpen. Evenals het Nicolaascomplex zijn de twee galerijflats voor alleenstaanden aan de Poeldijk-/Voorburgstraat (1968/69) van zeer hoge kwaliteit. De trappenhuisen met de afgeronde hoeken vertonen enige overeenkomst met het trappenhuis tegen het klooster. Daarnaast zijn de flatcomplexen Amerbos/Elpermeer/ Drijverweg (1969) en Landskroon/Bolestein/Overdam (1970) vermeldenswaardig, op de AUP-waarderingskaarten met orde 1 respectievelijk 2 gewaardeerd. Fraai zijn bovendien de villa Braaksiekenhof 25 (1966) en de villa Dirk Schäferstraat 59 (1958), eveneens gewaardeerd met orde 1 respectievelijk 2. Alhoewel het ontwerp op naam van Lau Peters staat, werkte hij samen met J.Th. Peters en B. Spängberg.

Bronnen

Archief Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam
Gemeente Archief Amsterdam, beeldbank
A. de Back, J. Coenen, M. Kuipers, W. Röling red., *Gesloopt, gered, bedreigd: Omgaan met naoorlogse bouwkunst*, Rotterdam 2004
Rob Dettingmeijer, De kerk uit het midden: van godshuis tot 'een of ander huis', *KNOB bulletin*, dl 101, nr 1, 2002
René Erven, *Over religieus erfgoed, dreigende sloop en twee ingehuurde varkens*, notitie Prensela.org, 31 juli 2007
Peters, L. e.a., St. Nicolaaslyceum te Amsterdam, *Bouwkundig Weekblad* 14, 1960, p. 309-313
Peters, L. e.a., St. Nicolaasklooster en kapel te Amsterdam, *Bouwkundig Weekblad* 5, 1962, p. 97-101
Reinout Robbertz, *Kloosters. Categorieel Onderzoek Wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2005
V. van Rossem, *Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp*, Rotterdam 1993
Bettina van Santen, 'De hoogste vorm van bouwen. De kerken van de wederopbouw', in: *Bouwen op Historie. 100 jaar Van Hoogevest Architecten 1909-2009*, p. 252-259

Colofon

Deze waardestelling is geschreven in opdracht van projectbureau Zuidas
Datum: 26 juli 2011
Bezoekdata: 24 maart 2005/9 maart 2010/17 mei 2011
Tekst: Marjanne Statema/Joost van Hest/ Jouke van der Werf